

Helmrich Márton

Az irodalom(tudós) igazságaKálmán C. György: *Szórul szóra így igaz – Esszék, kritikák*, Budapest: Balassi, 2025 ORCID: [0009-0001-4921-3221](https://orcid.org/0009-0001-4921-3221)

Mit jelent valójában, és mennyire tartós az irodalom és az irodalom értelmezőjének igazsága? – merülhet fel a kérdés a Kálmán C. György írásaiból posztumusz összeállított és kiadott kötet címének olvasásakor.¹ Legalábbis számomra ezt a dilemmát állította középpontba a válogatás, ami a szerkesztők, Veres András és Szolláth Dávid szerint „íróniát sem nélkülöző, ugyanakkor komolyan is vehető” (7.) címet kapott: *Szórul szóra így igaz*. A könyv az irodalomtudós és -kritikus Kálmán C. György 1984 és 2019 között született írásaiból válogat, vagyis felöleli az életmű keletkezésének teljes időszakát. A kötetet két, egyrészt az *Újraolvasás* című, a 19–20. századi magyar és világirodalmi művek „friss szemléletű” (7.) olvasatát tartalmazó, másrészt az *Új olvasás* címmel ellátott, az 1990-es évektől a 2010-es évekig terjedő időszak magyar irodalmáról szóló kritikákat összegyűjtő szakasz alkotja. Noha a kötetből kimaradtak a szerző irodalomelméleti tárgyú írásai és a magyar avantgárd költészettel foglalkozó tanulmányai (melyek nem elhanyagolható részei munkásságának), a válogatás mégis alkalmat ad arra, hogy rekonstruálhassuk a szövegekből kirajzolódó irodalomértelmezői és -kritikusi gyakorlatot, és számot vessünk azzal, hogy – történeti értékükön túl – mennyiben tűnnek ma érvényesnek, követhetőnek a kötet írásaiban megmutatkozó (de a közelmúltbeli és a kortárs magyar irodalomkritikában is jelenlévő) olvasási, értelmezői módszerek.

A könyv fűlszövege szerint a szerző „ahhoz az író- és kritikusnemzedékhez tartozott, amelynek tagjai elsősorban Esterházy Pétertől tanulták meg, hogy az ideológia legjobb ellenszere az irónia.” E megállapítás elsősorban azt igyekszik alátámasztani, hogy Kálmán C. az ideologikus olvasás ellen dolgozott, ám nemcsak a – fűlszöveg szerint korrupt népi és szocialista realista hagyományt, hanem a prózaforulathoz, a Kádár-kor „ellenzéki irodalmához” köthető szerzőket is bírálta, még akkor is, „ha csak árnyalatnyi hamisságot” fedezett fel bennük. A kötet írásai alapján azonban számomra kevésbé az irónia adja az „ideologikus” olvasással szembehelyezkedő értelmezői gyakorlat alapját: sokkal inkább úgy tűnik, Kálmán C. olvasásmódjának egyik leggyakoribb, szinte központi eleme a műveket szövegközpontúan, narratológiai elbeszéléstechnikai szempontból vizsgáló elemzés, mely az irodalmat a politikumtól függetlenítő, azt autonómként felfogó személettel párosul. A kötet első felének, tehát az *Újraolvasás* fejezetnek szinte mindegyik tanulmányában narratológiai elemzéseket olvashatunk. A Flaubert-, Kármán József-, Kosztolányi- és Márai-műelemzések középpontjában a narratív fogások, az elbeszélői hang, az elbeszélések időszerkezetével kapcsolatos kérdések állnak – Kálmán C. ezeket vizsgálja, főként a genette-i terminológia segítségével: így válik Gérard Genette a könyv első részének leggyakoribb hivatkozási pontjává.

A leírások narratológiai vizsgálata áll például a *Bovaryné*ről szóló tanulmány középpontjában is. Kálmán C. Flaubert szövegének leíró részeit a hagyományos realista leírás konvencióit kikezdő, azokat parodizáló gesztusként értelmezi. A genette-i kiindulópont szerint a regényben sokféle leíró elem

¹ Kálmán C. György: *Szórul szóra így igaz. Esszék, kritikák*. Budapest: Balassi, 2025. A szöveg hivatkozásaiban jelzett oldalszámok erre a kötetre utalnak.

található, de feltűnően kevés az olyan „leíró szünet”, amely a történet idejét felfüggesztve önálló tárgyleírásként működne. A tanulmány két nagyobb egységet, Charles Bovary sapkájának és az esküvői tortának a leírását vizsgálja, s mindkettőben az össze nem illő elemekből álló, nehezen vizualizálható tárgyak bemutatásának – állítása szerint – ironikus funkcióját emeli ki. Kálmán C. olvasata szerint Flaubert leírásai elsősorban nem a valóság realista megjelenítését szolgálják, hanem az elbeszélői hang, a nézőpont és a realista olvasói elvárások elbizonytalanításán keresztül a regény ironikus, konvencióromboló működését teszik láthatóvá.

A kötet fent bemutatott tanulmányában (és a többiben is) tetten érhető irodalomértelmezői eljárások – a poétikai-narratológiai elemzés, a „realista” és a „konvencionális” kódok ellenében olvasás – kifejezetten illeszkednek a késő Kádár-kor és az azt követő egy-két évtized apolitikus (és ezáltal valójában nagyon is politikus) irodalomértelmezői gyakorlatához: Kálmán C. György számos kortársához hasonlóan az államszocializmus hivatalos irodalomtudományi beszédmódjával és bevett értelmezői stratégiájával (amely a népi és szocialista realista hagyományt helyezte előtérbe) igyekezett szembehelyezkedni, s ehhez kézenfekvő volt számára a narratológiai elemzés eszköztára. Bár a szerző számára ez az elemzési módszer hatásos ellenszernek tűnhetett a „létező szocializmus” irodalomtudományosságával szemben, az – egyébként rendkívül részletes és alapos – értelmezések önmagukban meglehetősen keveset árulnak el a Márai, Flaubert és a kötetben tárgyalt további szerzők eltérő történeti-irodalomtörténeti kontextusban született műveiről, és ezek a vizsgálatok alig-alig, legtöbbször egyáltalán nem érintkeznek a művek más típusú értelmezéseivel. Ez leginkább *A harmincas évek elbeszélő szövegei. Terminológia és tipológia* című írásban mutatkozik meg: Szentkuthy Præ-jének, az *Egy polgár vallomásainak*, a *Puszták népének* vagy a *Kiskunhalomnak* az elbeszéléstechnikai vizsgálata önmagában kevéssel járul hozzá akár az egyes művek, akár a harmincas évek irodalomtörténeti értelmezéséhez. Egy lábjegyzetben Kálmán C. is jelzi, felmerülhetnek kételyek azzal kapcsolatban, „hogyan poétikai szempontok szerinti aprólékos boncolgatásából kijöhet-e valami értelmes, a kor irodalomtörténetét megvilágító eredmény” (63.), és bár ő bizakodó volt – ahogy a későbbiekben kifejttem – én inkább a kételyeket tartom megalapozottnak. A narratológiai elemzés ekkora túlsúlya ellenére azonban Kálmán C. nem állítja, hogy a saját olvasásmódja lenne egyedül érvényes: „szempontjaim nem törekednek kizárólagosságra semmiféle más megközelítéssel szemben; még csak azt sem mondom, hogy alapvetőbbek (mert mondjuk szövegközelibbek) volnának.” (63.)

A poétikai-narratológiai elemzések másik visszatérő eleme az írói és – a későbbiekben még tárgyalt – olvasói „konvenciókkal” szembehelyezkedő olvasási stratégia. Ez a szerző egyik leggyakrabban alkalmazott fogása: a *Bovaryné*t a „realista konvenciókat”, a „leírás szokásos funkcióját” (24.) nevetségessé tevő műként olvassa, Verne *A makacs Keraban* című regényének cselekményét – egyebek mellett – a „konvencionális megformáltsága” (26.) okán marasztalja el, *A rossz orvós* című Kosztolányi-novella elemzésekor pedig egyebek mellett a „konvencionálisság vádját” (34.) láttatja jogosnak; a sor folytatható volna. A rendre elmarasztalt konvencionálissággal a konvenciók kifordítását, nevetségessé tételét, az elbeszéléstechnikai újítást állítja szembe: főként ezek megléte vagy hiánya határozza meg Kálmán C. értelmezői-kritikusi gyakorlatában egy mű érték(telenség)ét. A problémát az okozza, hogy hiába meggyőző az inkonvencionálisként jellemzett mű narratológiai-poétikai elemzése, a vélt vagy valós konvenciókról nagyon keveset tudunk meg. Nem derül ki, pontosan mi volt az a „realista hagyomány”, amit a szerző szerint nevetségessé tesznek a *Bovaryné* leírásai, vagy melyek a 19. századi klasszikus regényirodalom „kanonikus konvenciói”. Kálmán C. ezt a problémát is érzékeli,² azonban e kötet írásaiban adós marad a megoldással.

² „Jogos a kérdés (Szegedy-Maszák Mihályé), hogy »mi tartozik a 19. századi klasszikus regény kanonikus konvenciói közé«. Ez, burkolt formában ismét a történetiség problémájához vezet vissza.” (61. o., 46. lábjegyzet)

A könyv második felében található kortárs művekről írt szépirodalmi kritikákat már nemcsak a narratológiai olvasásmód jellemzi (noha ez is megjelenik szinte mindegyik írásban). Ezekben több esetben úgy tűnik, Kálmán C. számára a jó mű az, ami minél többször, többféle módon olvasható: Podmaniczky Szilárd *Szép magyar szótár* című könyvét például „voltaképpen bárhogy” (183.) lehetne olvasni, Schein Gábor *Mordecháj könyve* című regényének olvasója „minden újraolvasásnál új és új ösvényekre lel” (134.), Garaczi László *metaXája* „sok-sok újraolvasást, újraértelmezést kívánna meg.” (155.) Számos helyen azonban a szerző dicséretei kifejtetlenek maradnak: a művekre aggatott, bombasztikusnak szánt jelzők (mint a „szórakoztató”, „sodró lendületű”, „rejtélyes”, „kínos”, „olvasmányos”, „erős”, „mesterien szerkesztett”, „nagyszerű nyelven megírt”) alaposabb kifejtés nélküli használata meglehetősen keveset árul el arról, miért is tartja nagyra Kálmán C. az adott művet.

Ahogy korábban említettem, Kálmán C. nemcsak az irodalmi hagyomány konvencióival, hanem az általa konvencionálisnak ítélt olvasói elvárásokkal, az „olvasói tapasztalatokkal” is újra meg újra számolt. Bár sokszor hangsúlyozza, hogy saját, személyes olvasói tapasztalatairól számol be, néhol úgy tűnik, impulzusait egyfajta „általános olvasóra” is kiterjeszti: „Örkény mondatai alapos, gondos olvasást [...] váltanak ki” (77.) „Azt hiszem, előre meg tudom mondani, mi zavarhatja az olvasót ebben a remek regényben” (120.), „Ahhoz, hogy az olvasó szívesen felfüggeszse az egyszerű, közvetlen olvasás konvencióit, [...] az kell, hogy a szöveg maga is valami ellenállást tanúsítson” (163.), „az olvasót sodorja a sok apró esemény” (184.) A sokszor előkerülő „olvasói elvárások”, „olvasástapasztalatok”, „olvasói beidegződések” – tartozzanak bár a kritikushoz vagy egy elképzelt olvasóhoz – azonban reflektálatlanok maradnak a kötet szövegeiben.

Ez abból a szempontból is szembeötlő, hogy Kálmán C. György fontos szereplője volt a rendszerváltás utáni hazai irodalomelméleti „boom”-nak, és több írásában is reflektált az olvasást, értelmezést alakító tényezőkre, elméletekre: sokat foglalkozott az értelmezői közösségek problémájával, az Irodalomtudományi Intézet munkatársaként tanulmánykötetet³ is szerkesztett a Stanley Fish nevéhez köthető elméletéről. A *Literatúrában* megjelent *Mi a baj az értelmezői közösségekkel?* című 1996-os tanulmányában⁴ például részletesen taglalta az értelmezői közösségek, az olvasási gyakorlatok történetiségét, intézményekhez és kontextushoz kötöttségét, egy másik írásában⁵ pedig az „irodalomelméleti diskurzus univerzalizálásának igényét” vizsgálta felül, érvelve amellett, hogy az „[irodalomelmélet] maga is »már mindig« átitatódott az ideológiákkal. Ahogyan artikulálja a körülötte lévő (az irodalomelméleti diskurzust környező) világot, az már maga is valamely (ha tetszik, ideologikus) nézőponttól függ, ennyiben korlátozott és ideiglenes”⁶. De Kálmán C. más irodalomelméleti írásaiban – melyek a *Te rongyos (elm)élet!* és a *„Dehogyan terem citromfán”* című kötetekben⁷ olvashatók – is foglalkozott irodalomelmélet, irodalomtörténet és -kritika, a laikus és a professzionális olvasás viszonyával.

³ *Az értelmező közösségek elmélete*. Szerk.: Kálmán C. György, Budapest: Balassi, 2001

⁴ Kálmán C. György: *Mi a baj az értelmezői közösségekkel?*. *Literatúra*. 22. évf., 3. sz. (1996). 374–393.

⁵ Kálmán C. György: *Elméletalkotói közösségek*. In: *Az értelmező közösségek elmélete*. Szerk.: Kálmán C. György, Budapest: Balassi, 2001, 113–128.

⁶ Uo., 118.

⁷ Kálmán C. György: *Te rongyos (elm)élet!* Budapest: Balassi Kiadó, 1998.

Kálmán C. György: *„Dehogyan terem citromfán”*. *Irodalomelméleti írások*. Budapest: Balassi Kiadó, 2019. (Opus. Irodalomelméleti tanulmányok. Új sorozat; 17.)

A szerkesztők, Szolláth Dávid és Veres András által jegyzett fülszöveg is hangsúlyozza, mekkora jelentőséget tulajdonított Kálmán C. a „primer olvasói impulzusoknak”, és Szolláth a *Literatúra*-ban megjelent, a szerző irodalomkritikusi munkásságát tárgyaló cikke⁸ is többek között „hiperreflektált nyilvános olvasóként” jellemzi Kálmán C.-t, akinek „szövegeiből kritikaíró mesterkurzust lehetne tartani.”⁹ Úgy vélem, jelen kötetben kiadott írások kevésbé felelnének meg ma erre a célra, és hiperreflektivitás sem jellemzi őket: noha a szerző többször is utal olvasói tapasztalatainak szubjektivitására, mégsem vizsgálja, milyen történelmi, társadalmi, politikai tényezők, intézmények járulnak hozzá egyes olvasási formációk, ízlésítéletek, konvenciók létrejöttéhez, és az is rejtve marad, mi határozza meg saját olvasásmódját, mi alapján hozza meg saját kritikusi ítéletét. A saját pozícióját is meghatározó – a kortárs irodalmat sokkal inkább társadalmi gyakorlatként felfogó, annak társadalmi, politikai szempontjait, tétjeit előtérbe helyező – irodalomkritikusi nézőpontból megítélve az efféle reflektátlanság, azt gondolom, ma nehezen tartható. Kálmán C. György írásainak nagyobb része az irodalom(tudomány) „legitimációs válsága”¹⁰ előtt, egy olyan korban született, melyben talán sokkal kevésbé látszott megkérdőjeleződni az irodalom és az arról való beszéd létjogosultsága – ám a legitimáció kérdésességének egyre nyilvánvalóbbá válása mind az újraolvasó irodalomtörténészt, mind az új olvasásokat végző kritikust valóban hiperreflexióra kényszeríti: csupán úgy tudunk megalapozott olvasási ajánlatot adni, ha világossá tesszük, szerintünk kinek, hogyan és miért érdemes a szövegünk tárgyát képező irodalmi műveket olvasni és értelmezni. Úgy vélem, jelen kötet kritikai olvasata is e feladat elvégzésére sarkall

⁸ Szolláth Dávid: A nyilvános olvasó. Kálmán C. mint kritikus. *Literatura*, 48. évf., 1. szám (2022) 71-79.

⁹ Szolláth, 73.

¹⁰ Jürgen Habermasnak e kifejezését John Guillory *Professing Criticism* című könyve alkalmazza az irodalomtudományokra vonatkozóan. John Guillory: *Professing Criticism. Essays on the Organization of Literary Study*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 2002, 81.